

Skrzypek, Andrzej

"Przegląd Krytyczny" 1874-1877

Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego 8/1, 30-41

1969

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ANDRZEJ SKRZYPEK

„PRZEGLĄD KRYTYCZNY” 1874—1877

Niniejszy szkic ma na celu przedstawienie historii „Przeglądu Krytycznego”, jednego z pierwszych nowoczesnych polskich czasopism naukowych, które w założeniu poświęcone było zagadnieniom bibliograficzno-informacyjno-krytycznym. Podstawę dokumentacyjną i źródłową artykułu stanowi analiza roczników samego pisma oraz korespondencja redakcji, znajdująca się w Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie. Mieści się ona w dwu rękopisach, z których jeden (sygn. 3784 II) pod nazwą „Autografy z »Przeglądu Krytycznego«” zawiera 213 listów i kart pocztowych od niemal siedemdziesięciu różnych osób, adresowanych do redaktora profesora Wincentego Zakrzewskiego oraz kilkanaście rękopisów recenzji nadesłanych redakcji, częściowo publikowanych. Drugi rękopis (sygn. 8075) stanowi pierwszy fascykuł dużego zbioru korespondencji Michała Bobrzyńskiego i zawiera 18 listów adresowanych również do redakcji „Przeglądu Krytycznego” na ręce Bobrzyńskiego bądź też przez niego odebranych.

Wartość wzmiankowanej korespondencji dla odtworzenia dziejów „Przeglądu” jest duża, gdyż pozwala na głębsze wniknięcie w system pracy redakcji, a także jej zamierzenia. Nie przynosi jednak odpowiedzi na szereg pytań, dotyczących zwłaszcza genezy „Przeglądu”, jak też administracyjnej strony redakcji, choć niektóre, co prawda bardzo lakoniczne wzmianki w listach rzucają trochę światła i na tę stronę zagadnienia. Opracowania naukowego „Przeglądu Krytycznego” dotąd nie posiadamy.

Wzmianki o „Przeglądzie Krytycznym” w czasopismach współczesnych są również bardzo lakoniczne i ograniczają się w zasadzie do informacji o ukazywaniu się pisma z podaniem ważniejszej problematyki albo zreferowaniu jego treści¹.

¹ „Postarałem się o wzmianki w pismach warszawskich o »Przeglądzie«, a mianowicie w »Bibliotece Warszawskiej«, »Kłosach«, »Wieku«, »Gazecie Warszawskiej« i »Kurierze Warszawskim« [...]”, rkps 3784 II, „Autografy z »Przeglądu Krytycznego«”, k. 133, Malinowski do Zakrzewskiego, Warszawa, 1 VI 1875; zob. także „Przeгляд Polski”, R. 11 : 1877, IV, s. 463; R. 12:1877, I, s. 481—482; II, s. 522.

O genezie pisma nie posiadamy konkretnych danych źródłowych. Gdzie, kiedy i u kogo powstała myśl wydawania „Przeglądu”, można się domyślać z dużą dozą prawdopodobieństwa. Potrzeba wydawania pisma o charakterze bibliograficznym, przynoszącym krótkie, krytyczno-informacyjne omówienia książek i artykułów, uwarunkowana była szybkim rozwojem nauki polskiej w drugiej połowie XIX wieku, mającej oparcie w założonej w 1873 r. Akademii Umiejętności w Krakowie i w dwu uniwersytetach galicyjskich. Jednocześnie w zaborze rosyjskim, a także pruskim powstały towarzystwa naukowe, których produkcja naukowa, ogłaszana drukiem, stale wzrastała. Nie od rzeczy będzie tu wspomnieć, że cały szereg Polaków pracujących naukowo w różnych dziedzinach wiedzy na skutek istniejących warunków ogłaszało drukiem wyniki swoich prac w językach obcych, co praktycznie mogło prowadzić do ich eliminacji z dorobku nauki polskiej.

„Przegląd Krytyczny” ukazywał się w Krakowie w latach 1874—1877. Wincenty Zakrzewski i Michał Bobrzyński byli najprawdopodobniej inicjatorami projektu wydawania „Przeglądu”, jego treściowej zawartości i formy zewnętrznej. Wynika to z zachowanych listów między nimi², choć oczywiście istnieje możliwość, że sam pomysł mógł zrodzić się u innej osoby.

„Przegląd Krytyczny” w pierwotnych zamierzeniach jego twórców miał być wzorowany na niemieckim czasopiśmie „Zentralblatt”³. Konkretnym zadaniem „Przeglądu Krytycznego” była zatem próba uchwycenia całokształtu polskiej produkcji naukowej, jej ocena, a w pewnej mierze także informacja naukowa. Istota tych zamierzeń tkwiła w konieczności orientowania się w dorobku myśli naukowej Polaków w warunkach bezpieczeństwa bytu narodowego. Tak właśnie sformułowano cel „Przeglądu Krytycznego” w artykule *Od redakcji*, podpisanym przez prof. W. Zakrzewskiego z datą 15 października 1874 r.⁴

Pierwszy numer pisma ukazał się 31 października 1874 r. Zadanie, które stawiała przed sobą redakcja w artykule wstępnym, miało polegać na obserwowaniu i odnotowaniu wszystkich „naszych ważniejszych prac

² „Jakżeśmy się umówili, wziętem ów spis dzieł polskich z tego roku, porozpi-sywałem na kartki według działów z »Zentralblattu« naśladowanych, które to kartki pozostawiam panu [...] ale co prawda niemałe mi wątpliwości pozostały do tego, czy ten spis cały jest kompletnym [...]”, Biblioteka Jagiellońska (dalej BJ), rkps 8075, Korespondencja M. Bobrzyńskiego, k. 75—76, W. Zakrzewski do Bobrzyńskiego, Kraków, 12 VIII 1874.

³ Prawdopodobnie chodzi tu o pismo „Zentralblatt für slavische Literatur und Bibliographie”, wydawane w Bautzen przez J.E. Schmalera od 1865 r. Pismo to było jednakże tygodnikiem.

⁴ „Przegląd Krytyczny”, R. 1, nr 1, s. 1 nlb.

naukowych i literackich”. Termin „nasze”, jak wykazała praktyka pisma, był interpretowany bardzo szeroko, a podciągano pod niego prace, których autorem był Polak lub osoba pracująca w polskich środowiskach naukowych; prace, które drukowane były po polsku, jak również te, które się do Polski odnosiły. Oczywiście jedna z tych cech była w zupełności wystarczająca. Postanowiono omawiać w zasadzie na bieżąco prace publikowane w formie książkowej, a z drukowanych w czasopismach — tylko ważniejsze rozprawy naukowe. Obok literatury naukowej uwzględniać miano również beletrystyczną.

Redakcja przewidywała podział recenzji na piętnaście działów:

- I. „Teologia i historia Kościoła”.
- II. „Filozofia”.
- III. „Pedagogika, pisma dla ludu i dla dzieci”.
- IV. „Historia i jej nauki pomocnicze, geografia, etnografia”.
- V. „Archeologia i sztuka”.
- VI. „Nauki prawne i polityczne”.
- VII. „Nauki społeczne”.
- VIII. „Rolnictwo i leśnictwo”.
- IX. „Technika, handel i przemysł”.
- X. „Matematyka i fizyka”.
- XI. „Nauki przyrodnicze”.
- XII. „Nauki lekarskie”.
- XIII. „Językoznawstwo i historia literatury”.
- XIV. „Powieści i poezje”.
- XV. „Rozmaitości, bibliografia”.

Układ ten uległ jedynie drobnym zmianom. Od nru 4 z 31 stycznia 1875 r. dodano dział szesnasty: „Ruch naukowy w Akademii Umiejętności”. Ponadto, poczynając od nru 2, na końcu każdego zeszytu zamieszczano „Spis nowych książek nadesłanych redakcji”, który później od nru 2 z 1876 r. figurował pod nazwą bibliografii, a z czasem (tj. od nru 1 z 1877 r.) przemienił się w opracowywaną staraniem dra Władysława Wisłockiego, kustosa Biblioteki Jagiellońskiej, *Bibliografię polską*. W roczniku 1876 dodane zostały „Wiadomości z literatury naukowej obcej”.

Przed przystąpieniem do wydawania pisma Zakrzewski i Bobrzyński, chcąc zapewnić sobie szeroki współdział naukowców z różnych środowisk, pragnęli powierzyć redakcję poszczególnych działów wielu osobom, i to nawet spoza terenu Krakowa. I tak dział filozofii rezerwowano dla Henryka Goldberga z Warszawy⁵, pedagogikę dla dyrektora gimnazjum

⁵ BJ, rkps 3784 II, „Autografy...”, k. 132—133, Goldberg do Zakrzewskiego, Warszawa, 30 IX 1874.

w Tarnowie — Bronisława Trzaskowskiego⁶, a nauki społeczne dla Tadeusza Pilata ze Lwowa⁷. Innych projektowanych współredaktorów działów nie udało się ustalić.

Do obowiązków każdego z kierowników działu miało należeć: zbieranie odpowiedniej bibliografii, napisanie recenzji lub znalezienie specjalisty, który mógłby daną pracę ocenić. Zaprojektowane w ten sposób wydawnictwo napotkało w praktyce duże trudności z powodu niemożliwości szybkiego i całkowitego obserwowania rynku wydawniczego w innych ośrodkach, a zwłaszcza poza Galicją, oraz konieczności koordynacji prac przez główną redakcję, co pochłaniało znowu zbyt dużo czasu. Te elementy spowodowały w praktyce, że główny trzon współpracowników, a więc redaktorów poszczególnych działów, oparty został o bazę naukową krakowską⁸.

Redaktorem naczelnym pisma był profesor historii Uniwersytetu Jagiellońskiego dr Wincenty Zakrzewski⁹, zaś współredaktorem — docent tegoż Uniwersytetu Michał Bobrzyński, który kierował pismem w wypadku dłuższej nieobecności redaktora naczelnego¹⁰.

Z zachowanej korespondencji redakcyjnej wynika, że do jej zespołu należeli: prof. dr Leon Blumenstok¹¹, dr Izidor Kopernicki¹², prof. dr Edward Janczewski¹³, prof. dr Edward Korczyński¹⁴ i dr Marian Sokołowski¹⁵. Na podstawie ilości opublikowanych recenzji wydaje się prawdopodobne, że do zespołu redakcyjnego należeli również: prof. dr Franciszek Kasparek, kustosz Władysław Wisłocki, prof. dr Stanisław Janikowski

⁶ Tamże, 3784 II, „Autografy...”, k. 445—446, Trzaskowski do Zakrzewskiego, Tarnów, IX 1874.

⁷ Tamże, 8074, „Korespondencja...”, k. 77, T. Pilat do Bobrzyńskiego, Lwów, 2 IX 1874.

⁸ Tamże, 3784 II, „Autografy...”, k. 286—287, Ks. Liske do Zakrzewskiego, Lwów, 15 VII 1877.

⁹ Zakrzewski pełnił również rolę redaktora odpowiedzialnego, a adresem redakcji był jego adres prywatny.

¹⁰ BJ, rkps 8074, „Korespondencja...”, k. 122—123, Zakrzewski do Bobrzyńskiego, Wiedeń, 20 III 1875; k. 129, Piętak do Bobrzyńskiego, Lwów, 31 III 1875; k. 131, Pawiński do Bobrzyńskiego, Warszawa, 31 III 1875; k. 161, Zakrzewski do Bobrzyńskiego, Wiedeń, 17 V 1875.

¹¹ Tamże, 3784, II, „Autografy...”, k. 41, Blumenstok do Zakrzewskiego, Kraków, 9 XII 1874; k. 47, jw., Kraków, 21 I 1875.

¹² Tamże, 3784 II, „Autografy...”, k. 199—200, Kopernicki do Zakrzewskiego, Kraków, 9 I 1876.

¹³ Tamże, 3784 II, „Autografy...”, k. 424—425, Trejdosiewicz do Zakrzewskiego, Warszawa, 26 IV 1875.

¹⁴ Tamże, 3784 II, „Autografy...”, k. 210, Korczyński do Zakrzewskiego, Kraków, 8 V 1876.

¹⁵ Tamże, 3784 II, „Autografy...”, k. 491, M. Pawlikowski do M. Sokołowskiego, Kraków, 19 III 1877.

i dr Franciszek Czerny, przy czym trzej wymienieni na końcu — jedynie w ostatnim roku wydawania pisma.

Współpracownicy „Przeglądu Krytycznego” dzielili się wyraźnie na dwie grupy. Pierwsza była ściślej związana z zespołem redakcyjnym; jej zadanie polegało w praktyce na utrzymywaniu stałego kontaktu z redakcją i zachęcaniu swoich kolegów do pisania recenzji. Za pośrednictwem tej grupy redakcja kontaktowała się zasadniczo z większością swoich współpracowników spoza Krakowa. Grupa ta składała się z Ksawerego Liskego¹⁶, Romana i Tadeusza Pilatów¹⁷ ze Lwowa, Aleksandra M. Baranieckiego¹⁸, Piotra Chmielowskiego¹⁹ i Henryka Goldberga²⁰ z Warszawy oraz Szczęsnego Kudelki, profesora szkoły rolniczej w Żabikowie koło Poznania²¹.

Do drugiej, o wiele liczniejszej grupy zaliczyć należy pozostałych współpracowników „Przeglądu”, z których trwalszą współpracę nawiązali: prof. Mieczysław Bochenek, dr Józef Kleczyński, Leon Kulczyński, Franciszek Piekosiński, Aleksander Semkowicz, prof. Maurycy Straszewski, prof. St. Smolka, prof. Fryderyk Zoll — w zakresie nauk humanistycznych, Edward Skiba profesor fizyki UJ, Józef Rostafiński profesor biologii UJ, doc. Józef Zawilski w dziedzinie medycyny, Antoni Sempołowski i Zygmunt Rozciszewski — profesorowie szkoły rolniczej w Żabikowie, oraz literat dr Stanisław Tomkowicz. Z innych współpracowników „Przeglądu Krytycznego” wymienić należy: J. Baudouina de Courtenay, Leona Bilińskiego oraz komediopisarza Michała Bałuckiego.

Osoby bliżej związane z „Przeglądem Krytycznym” (w większości wymienione powyżej) umieściły w nim przeciętnie po ok. 10—15 recenzji. Inni współpracownicy zamieścili przeciętnie około 3—4 recenzji, natomiast reszta, która stanowiła prawie 30% współpracowników, opublikowała jedynie 1—2 recenzje.

Redakcja pisma dążyła do pozyskania jak najliczniejszego grona współpracowników. Dała temu wyraz w artykule redakcyjnym, umieszczonym

¹⁶ Tamże, 3784 II, „Autografy...”, k. 244—289, korespondencja Ks. Liskego z Zakrzewskim, a w szczególności k. 253 (Liske do Zakrzewskiego, Lwów, 6 VII 1876): „[...] używam prasy hydraulicznej, aby wycisnąć jak najwięcej recenzji. Obiecali mi na pewne na ten miesiąc Węclewski, Czerkawski, Tad. Pilat, Kleczyński [...] może jeszcze co wycisnę [...]”, i z dn. 7 VII 1876, k. 254: „Obiecali mi jeszcze recenzje w przyszłym tygodniu — Biliński, Rittner, Semkowicz [...]”

¹⁷ Tamże, 3784 II, „Autografy...”, k. 340—356, R. i T. Pilatowie do Zakrzewskiego, i rkps 8075, k. 93—94, T. i R. Pilatowie do Bobrzyńskiego, Lwów b.d.

¹⁸ Tamże, 3784 II, „Autografy...”, k. 8—27, listy A. M. Baranieckiego do Zakrzewskiego.

¹⁹ Tamże, 3784 II, „Autografy...”, k. 84—89, listy P. Chmielowskiego do Zakrzewskiego.

²⁰ Tamże, 3784 II, „Autografy...”, k. 132—162, listy Goldberga do Zakrzewskiego.

²¹ Tamże, 3784 II, „Autografy...”, k. 240—241, Kudelka do Z., Żabików, 14 V 1875.

w numerze „Przeglądu Krytycznego” z 31 stycznia 1876 r., rozpoczynającym drugi rocznik istnienia pisma. Podkreśliła w nim również zadanie „Przeglądu”, polegające na ogłaszaniu krótkich recenzji prac odnoszących się do wszystkich gałęzi nauki, przy czym powaga pisma opiera się na tym, że każda recenzja pisana jest przez specjalistę.

Liczba współpracowników „Przeglądu Krytycznego” wynosiła w całym okresie ukazywania się pisma około stu trzydziestu osób²². Przeszkodę w dokładnym ich obliczeniu (a jednocześnie charakterystyczną cechą „Przeglądu”) stanowi do pewnego stopnia anonimowość — wyłącznie podpisywano rzeczy kryptonimami, tj. najczęściej inicjałami autora. Z rozszyfrowanych kryptonimów wynika, że największą grupę stanowili współpracownicy z terenu Krakowa i Lwowa, w dużym procencie profesorowie uniwersyteccy, w mniejszym — nauczyciele gimnazjalni i lekarze.

Rozrzut terytorialny współpracowników „Przeglądu” ilustruje poniższe zestawienie:

Środowisko	Liczba współpracowników	W tym profesorowie uniw. lub równorzędni
Kraków	51	26
Lwów	21	8
Galicja (pozostali)	6	—
Warszawa	12	3
Król. Polskie (pozostali)	3	—
inni	9	3
razem	102	40

Pierwszy numer „Przeglądu Krytycznego” ukazał się 31 października 1874 r., a ostatni nosił datę 31 grudnia 1877 r. Łącznie ukazało się więc 39 numerów tego pisma w trzech rocznikach: 1874/1875, 1876 i 1877. Roczniki posiadały wewnątrz paginację ciągłą. „Przegląd Krytyczny” był miesięcznikiem i ukazywał się według zapowiedzi wydawców ostatniego dnia każdego miesiąca. Początkowo każdy numer liczył dwa arkusze druku i wydawany był w formacie 4° (35×26 cm). Na każdej stronie znajdowały się dwie szpalty kolejno numerowane. Od 31 I 1876 r. format pisma uległ zmianie na wielką 8° (26×18 cm), przy czym objętość pojedynczego numeru zwiększono do 2,5 arkusza, tj. do 40 stron. Cena pojedynczego numeru wynosiła 60 ct., zaś prenumerata roczna 6 zł w.a.

W pierwszej fazie pismo ukazywało się nakładem krakowskiego księ-

²² Lista współpracowników dołączona do tomu 2 wylicza 91 nazwisk i 1 pseudonim współpracowników 1 i 2 tomu „Przeglądu Krytycznego”.

garza Adolfa Otremby i tłoczne było w drukarni W. Korneckiego. 29 października 1875 r. pismo zostało odkupione przez znaną firmę „G. Gebethner i S-ka” i drukowane u W. L. Anczyca. Nowy wydawca motywował na łamach pisma tę transakcję inicjatywą redakcji, a „wyrzekając się zysków, pragnął jedynie wydawać pismo pożyteczne”²³.

Brakuje w zasadzie konkretniejszych danych co do nakładu pisma. Prawdopodobnie wynosił on kilkaset egzemplarzy²⁴. Zasięg pisma, wyłaniający się w oparciu o korespondencję redakcji, obejmował w zasadzie Galicję, Królestwo Polskie i W.Ks. Poznańskie²⁵. Na podstawie licznych skarg zawartych w korespondencji do redakcji można natomiast wnioskować, że kolportaż pisma nie odbywał się zbyt regularnie. Cenzura rosyjska wyraźnie interweniowała w zasadzie tylko raz, w wypadku recenzji pracy Lenartowicza: *Listy o Adamie Mickiewiczu*²⁶.

Materiał archiwalny nie przynosi również odpowiedzi na pytanie, kto finansował pismo przed wykupieniem go przez firmę G. Gebethnera, jak również nie naświetla administracyjnej działalności redakcji. Nie posiadamy wreszcie danych co do wysokości płaconych honorariów autorskich²⁷, z tym że na podstawie licznych skarg i uwag w korespondencji redakcji należy sądzić, że nie płacono ich zbyt szybko i regularnie.

„Przegląd Krytyczny” zamieszczał w zasadzie wyłącznie krótkie informacyjno-krytyczne omówienia książek i artykułów. We wcześniejszych numerach pisma przeważały recenzje z prasy i periodyków polskich nad recenzjami z dzieł osobno wydanych. Najczęściej powtarzały się przy tym omówienia artykułów z wydawnictw Akademii Umiejętności „Rozpraw...” i „Pamiętnika Komisji...”, oraz z czasopism: lwowskiego

²³ „Przegląd Krytyczny”, 1876, nr 1, s. 2.

²⁴ Jedyną cząstkową informację zawiera notatka Otremby (BJ, rkps 3784 II, „Autografy...”, k. 317, Otremba do Zakrzewskiego, Kraków, 17 I 1875), podająca, że prenumerata stała w Warszawie wynosi 100 egzemplarzy. Dla porównania: „Przegląd Polski” posiadał współcześnie 500 egz. nakładu (J. M y ś l i ń s k i, *Nakład prasy społeczno-politycznej w Galicji w l. 1881—1913*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego”, t. 4, z. 2, s. 82), „Biblioteka Warszawska” — 800, „Niwa” — 800—1000 (Z. K m i e c i k, *Wydawnictwa periodyczne w Królestwie Polskim w l. 1868—1904*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego”, t. 4, z. 2, s. 144—145). Nakład „Przeglądu Krytycznego” musiał więc być nieco niższy od wymienionych.

²⁵ Nie było go natomiast w Wiedniu (BJ, rkps 3784 II, „Autografy...”, k. 123, Fliegier do Zakrzewskiego, Wiedeń, 23 IV 1877) i w Wilnie (BJ, rkps 3784 II, k. 474, Wróblewski do Zakrzewskiego, Wilno, 30 IV 1877).

²⁶ BJ, rkps 3784 II, „Autografy...”, k. 221—222, Kryński do Zakrzewskiego, Warszawa, 5 III 1875.

²⁷ Tamże, 3784 II, „Autografy...”, k. 390—391, Sempołowski do Zakrzewskiego, Zabików, 23 X 1875. Sempołowski dziękuje za przesłane mu honorarium w wysokości 13 talarów. Trudno jednakże stwierdzić, czy odnosi się ono tylko do 2 recenzji zamieszczonych w numerze wrześnieowym, czy też również do recenzji w numerze majowym i w czerwcowym.

„Przeglądu Naukowego i Literackiego”, krakowskiego „Przeglądu Polskiego”; warszawskich — „Niwy”, „Biblioteki Warszawskiej”, „Ateneum”; „Pamiętnika Towarzystwa Nauk Ścisłych w Paryżu” (Paryż), i medycznych: „Przeglądu Lekarskiego”, „Medycyny”, „Gazety Lekarskiej” (Kraków) i „Pamiętnika Towarzystwa Lekarskiego” (Warszawa).

Ilość omówionych książek i artykułów według miejsca wydania ilustruje poniższa tabelka:

Miejsce wydania	1874/1875	1876	1877	Razem
Kraków	64	38	34	136
Lwów	34	38	17	89
Galicja (inne)	4	2	10	16
(łącznie Galicja)	(102)	(78)	(61)	(241)
Warszawa	70	61	59	190
Król. Polskie (inne)	1	2	1	4
(łącznie Król. Pol.)	(71)	(63)	(60)	(194)
Poznańskie	30	11	8	49
Niemcy	29	12	8	49
Austria	10	5	6	21
Rosja	10	4	3	17
inne	8	5	9	22
	260	178	155	593

Jak wynika z powyższego zestawienia, redakcja „Przeglądu Krytycznego” starała się zebrać plon wydawniczy ze wszystkich zaborów. Stosunkowo duża ilość wydań niemieckich tłumaczy się z jednej strony pewną liczbą książek niemieckich o Polsce, przeważnie historycznych, z drugiej zaś drukowaniem przez Polaków szeregu swoich prac w Niemczech.

Redakcja utrzymywała tematyczny podział na 16 działów, przyjęty w numerze pierwszym. Rozrzut tematyczny ilustruje zestawienie na str. 38.

Przyjęty przez redakcję podział nie był zbyt dokładnie przestrzegany. Recenzje książek o tematyce historycznej stanowiły dużą część, i to nie tylko w dziale IV, w którym spośród 111 pozycji kilkanaście przypada na geografię, ale i w dziale I (historia Kościoła), VI (historia prawa) i XIII (historia literatury). Wynika z tego, że problematyka historyczna była niemal dominująca — co staje się zrozumiałe, jeśli się zauważy, że pismem kierowali członkowie „krakowskiej szkoły historycznej”. Obok historii wiele uwagi zwracano również na prace z dziedziny medycyny — głównie na artykuły. Dział VII obejmował przede wszystkim ekonomię i statystykę. Stosunkowo najskromniej przedstawiały się recenzje prac z dziedziny nauk ścisłych i powieści, a dział IX — obejmujący technikę, przemysł, handel — praktycznie nie istniał.

Działy	1874/1875	1876	1877	Razem
I. „Teologia”	12	1	8	21
II. „Filozofia”	11	13	5	29
III. „Pedagogika”	11	9	14	34
IV. „Historia, geografia”	40	29	42	111
V. „Archeologia, sztuka”	9	3	1	13
VI. „Nauki prawne”	27	15	8	50
VII. „Nauki społeczne”	7	5	5	17
VIII. „Rolnictwo i leśnictwo”	16	8	7	31
IX. „Technika, handel”	—	—	1	1
X. „Matematyka i fizyka”	10	7	5	22
XI. „Nauki przyrodnicze”	26	9	6	41
XII. „Nauki lekarskie”	33	31	27	91
XIII. „Językoznawstwo”	16	21	12	49
XIV. „Powieści”	24	11	12	47
XV. „Bibliografia”	3	5	2	10
XVI. „Ruch nauk. w AU”	15	11		26
	260	178	155	593

W przeciągu całego okresu wydawania pisma istotna zmiana zaszła w obrębie tematyki działu pierwszego. W pierwszym roczniku dominowała w dziale I problematyka teologiczna. W roczniku drugim skasowano ten dział, lecz przywrócono go w trzecim — ale omawiano wyłącznie książki traktujące o historii Kościoła, a nawet takie, które raczej zaliczyć należałoby do historii architektury, zajmowały się bowiem opisem i inwentaryzacją budowli sakralnych. Stwierdzić również należy, że objętości recenzji powiększały się wraz z upływem czasu wydawania pisma.

Ocena charakteru pisma nie jest prosta. Wydaje się, że redakcja chciała przy pomocy „Przeglądu Krytycznego” zastąpić brak urzędowego polskiego pisma bibliograficznego²⁸. Stąd też szczególna troska o możliwie pełną rejestrację polskich prac naukowych, co również napotykało znaczne trudności²⁹. Zajęcie takiego stanowiska wymagało jak najmniej zaangażowanej oceny pracy, co z drugiej strony budziło różne uwagi wśród współpracowników, narzekających na brak jednolitego, jasnego kierunku³⁰. Ponadto kontrowersje budziła sprawa wyboru prac do recenzji oraz

²⁸ Tamże, 8075, „Korespondencja...”, k. 75, Zakrzewski do Bobrzyńskiego, Kraków, 12 VIII 1874.

²⁹ Tamże, 3784 II, „Autografy...”, k. 445—446, Trzaskowski do Zakrzewskiego, Tarnów, IX 1874; tamże, k. 340—344, R. Pilat do Zakrzewskiego, Lwów, 28 IX 1874.

³⁰ Tamże, 8075, „Korespondencja...”, k. 113, Czerny do Bobrzyńskiego, 16 XII 1875: „Oto brak jednego przewodniego kierunku, jakiejś panującej zasady [...] Niektóre znowu krytyki, zwłaszcza odnoszące się do teologii, są urzędowo panegiryczne, jak

pytanie, czy należy oceniać artykuły w czasopismach. Redakcja prawdopodobnie stała na stanowisku, aby oceniać wszystko, co możliwe, natomiast niektórzy współpracownicy doradzali większą selekcję³¹.

Charakterystycznym miejscem wypowiedzi redakcji był dział pt. „Ruch naukowy w Akademii Umiejętności”, poświęcony nie tylko informacji o działalności naukowej tej instytucji i podejmowanych przez nią pracach, lecz również stanowiący platformę, na której pozwalano sobie na pewną krytykę wobec jej poczynań. Autorem tej kolumny był Michał Bobrzyński³².

W 1876 r. redakcja wprowadziła innowację — dział zatytułowany „Wiadomości z literatury naukowej obcej”.

Drukowano go jedynie w 1876 r. Zamieszczano tu bądź przegląd prac odnoszących się do pewnej dziedziny wiedzy (np. filozofii), albo wymieniano jedynie tytuł nowości wydawniczych i dwu-, trzydzielną informację o danej książce. Celowość tego działu redakcja uzasadniała chęcią podawania wiadomości o główniejszych i lepszych pracach zagranicznych³³.

Sprawa ta przekraczała poważnie nakreślone poprzednio ramy wydawnictwa i stanowiła w zasadzie oddzielną kwestię. Chodziło tu bowiem o informację naukową, ale w stosunku do wydawnictw obcych. Źródłem uzyskiwanych informacji miały być czasopisma obce, zdobywane przez redakcję „Przeglądu Krytycznego” w drodze wymiany z Biblioteką Jagiellońską i biblioteką Akademii Umiejętności. Izidor Kopernicki występował z wnioskiem, aby dział ten wzorować na podobnym dziale wydawnictwa „Academy” — „Notes and intelligence”³⁴, zaś Liske, aby przeglądy traktować całościowo³⁵. Oba te projekty były realizowane. Pominięto natomiast wnioski T. Pilata, aby w „Przeglądzie Krytycznym” umieścić rub-

gdyby dogmat nieomyślności rozciągał się i na autorów rzeczy kościelnych. W innych artykułach spotyka się nie dość wybitne zaznaczenie stanowiska samego krytyka [...]”; podobnie Liske do Zakrzewskiego, Lwów, 9 II 1877, rkps 3784 II, „Autografy...”, k. 272.

³¹ Tamże, 3784 II, „Autografy...”, k. 343, R. Pilat do Zakrzewskiego, Lwów, 4 X 1847, i rkps 8075, „Korespondencja...”, k. 99, T. Pilat do Bobrzyńskiego, Lwów, 6 I 1875.

³² Tamże, 8075, „Korespondencja...”, k. 118, Zakrzewski do Bobrzyńskiego, Kraków, 26 II 1875.

³³ „Przegląd Krytyczny”, R. 2: 1876, nr 1, s. 34.

³⁴ BJ, rkps 3784 II, „Autografy...”, k. 199—200, I. Kopernicki do Zakrzewskiego, Kraków, 9 I 1876 (“The Academy. A Weekly Review of Literature, Science and Art”. Published by Henry Villiers, 27 Chancery Lane, London W. C., wychodził od r. 1872).

³⁵ Tamże, 3784 II, „Autografy...”, k. 248, Liske do Zakrzewskiego, Lwów, 2 III 1876.

rykę personalistów, informującą o Polakach pracujących w obcych instytucjach naukowych³⁶.

O wiele bardziej interesująca była kwestia z wprowadzeniem od stycznia 1877 r. *Bibliografii polskiej* układanej przez W. Wisłockiego na miejsce „Spisu nadesłanych książek”. Zadaniem jej było podawanie dokładnej liczby tytułów dzieł, rozpraw, ważniejszych artykułów i recenzji. Dział ten przetrwał „Przegląd Krytyczny” i gdy po zawieszeniu pisma zaczęto od 1 lipca 1878 r. wydawać „Przewodnik Bibliograficzny”, *Bibliografia polska* z „Przeglądu” stanowiła jego punkt wyjściowy³⁷.

„Przegląd Krytyczny” nie zamieszczał żadnych reklam ani polemik, co stanowiło w pewnym sensie charakterystyczną stronę pisma³⁸.

W trzyletnim okresie swego ukazywania się „Przegląd Krytyczny” przetrwał dość poważny kryzys z końcem 1876 r., kiedy wydawało się, że pismo trzeba będzie zawiesić³⁹. Redaktor Wincenty Zakrzewski snuł nawet projekty wznowienia go jako dodatku do „Przewodnika Naukowego i Literackiego”, ale prawdopodobnie nie mógł dojść do porozumienia z jego redaktorem, Łozińskim⁴⁰. Wydaje się, że głównym powodem tego kryzysu był deficyt pisma. W korespondencji do redakcji brak jednak informacji co do sposobu przełamania tego kryzysu.

„Przegląd Krytyczny” zawieszono z końcem 1877 r., a ostatni numer ukazał się ze znacznym opóźnieniem. Również co do przesłanek tej decyzji brakuje danych w źródłach; wydaje się, że o zawieszeniu pisma zdecydowały przede wszystkim trudności ze zgromadzeniem odpowiedniego materiału⁴¹.

Wydawnictwo „Przeglądu Krytycznego” wypełniło lukę, jaka istniała w polskim czasopiśmiennictwie, poprzez rejestrację i podawanie na

³⁶ Tamże, 8075, „Korespondencja...”, k. 208, T. Pilat do Bobrzyńskiego, Lwów, 10 II 1876.

³⁷ Pierwszy numer „Przewodnika Bibliograficznego” ukazał się w Krakowie 1 lipca 1878 r. nakładem G. Gebethnera i S-ki. Redaktorem jego był Władysław Wisłocki. „Przewodnik Bibliograficzny” o objętości ½ arkusza zawierał obok bibliografii liczne reklamy.

³⁸ Jedyna reklama, zajmująca 1/3 strony, znajduje się w nrze 7 z 1876 r., a jedyna polemika — jako dodatek do nru 5 z 1875 r.

³⁹ BJ, rkps 3784 II, „Autografy...”, k. 4, Anczyc do Zakrzewskiego, Kraków, 8 X 1876: „Podobno głównie dzisiaj na sesji przedmiotem obrad ma być dalsze wydawnictwo »Przeglądu«. Jeżeli więc idzie o oświadczenie, czy go dalej wydawać będziemy, to w imieniu moich współpracowników mam zaszczyt zawiadomić Sz. Komitet, że mimo najszczerzej chęci nie możemy jak tylko do Nowego Roku 77 wydawać »Przegląd«. Wiadomo Panu Dobrodziejowi, jak znaczne ponieśliśmy straty i tylko z tej przyczyny zmuszeni jesteśmy zaprzestać z żalem wydawnictwa tak pożytecznego pisma [...]”

⁴⁰ Tamże, 3784 II, „Autografy...”, k. 258, Liske do Zakrzewskiego, Lwów, 6 X 1876.

⁴¹ Tamże, 3784 II, „Autografy...”, k. 356, T. Pilat do Zakrzewskiego, Lwów, 2 I 1878.

bieżąco informacji o publikowanych pracach naukowych. Nie należał „Przegląd” co prawda do pism trwałych, lecz swoim pojawieniem się, obok współcześnie wychodzącej *Bibliografii XIX stulecia* K. Estreichera, przyczynił się do rozwoju polskiej bibliografii, dając impuls do wydawania „Przewodnika Bibliograficznego”.

Recenzje umieszczane w „Przeglądzie Krytycznym” okazały się zbyt zwięzłe i nie wystarczające, niemniej wskazały na konieczność krytycznego omawiania ukazujących się prac naukowych. Z problemem tym uporała się dopiero w następnych latach pojawiająca się literatura fachowa, zamieszczając krytyczne rozbiory.

Poważny charakter „Przeglądu Krytycznego”, mimo jego pewnych uniwersalnych cech, limitował w określony sposób możliwość rozchodzenia się pisma, którego nakład z tych powodów musiał być ograniczony. „Przegląd Krytyczny” był krótkotrwałą, lecz obfitującą w następstwa próbą na polu rozwoju naszej bibliografii i etapem na drodze do czasopism o ogólnym charakterze naukowym.